

Acc. 175

प्रबोधचंद्रिका
१-१२
१६३
Acc. १६३

५

प्रबोधचंद्रिका
व्याकरण
सांख्य
मुक्तन्यास

ज. ल. १-१२

कृत
स्य उप
षट् प्रौढ
इति वा
स्य माख
तेनोत्र
चारी को
वका मा
जा. ५. ६

१८५६

देव

पंचं
१ ति

श्रीगणेशायनमः रामायनमः ॥ हरिहरगुरुभक्तः सर्वलोकानुशक्तः स्मिन्भुवन
गंकीर्तिः कांतकंदर्पमूर्तिरणारिपुगणकालोवैजलः क्षीणपातो जय
तिजयतिदाता सर्वकर्मवदात्ता ॥ १ ॥ चंद्रावतीवदनं चंद्रकोरविक्रमादि
त्यदेवतनयोनयतंत्रवेत्ता चौहारावंशतिलकः पटनाधिनाथोरजा
परं जयतिवैजलदेवनामा ॥ २ ॥ रामो मे मिहितं करोतु सततं रामं भजे सा
दरं रामेणाऽपहृतं सनत्तदुरितं रामापदसंधतुः मारामुक्तिरभीक्षिता सर
भसं रामस्य दासोऽस्म्यहं रामेरंजतु मे मनः करुणया हे राम मां पालय ॥ ३ ॥
श्रीमहेजलदेवे न रामभक्तिरतात्मना इति संचिंतितं राजा कदा वितिष्ठ
तासता ॥ ४ ॥ अस्थिवज्रमधेयस्य यस्य चर्मचवर्मवत् सदधीचिः सक

राम
१

प्र० चं.
२

2

र्थः प्रपते अर्थेन जायते राज्यं सुखं राज्येन जायते ॥१३॥ विद्यायिते वरुह हि ग्राम
मतिरक्षिका विद्यायिते इव सुखं ददा विद्या कल्पलता मम ॥१४॥ धनं नाम धिस
र्वसां विद्या धनमनुत्तमं वर्द्धते दीमानं पदं तरायति ॥१५॥ नृपेर्ना
गुह्यं ते रोषाद्वापदेनं विभज्यते भृत्यैर्न भुज्यते चिंविंस्तसंगोप्यते क्वचित्
॥१६॥ विद्या भना वरुहिनोपः सका पुरुष उच्यते तस्माद् विद्या र्जने पुत्र पुत्र
कुरु निरंतरं ॥१७॥ यावत्तराज्यं चर्चति यावत्त विषया गुरुः यावत्त यौव
नमदस्ता वरुहिया सुपार्जय ॥१८॥ औदार्यं धीर्यं गीर्भीर्यं शौर्यं दिसुण संपुतः
विद्या विनय संपन्नः सर्वेषां भवति प्रियः ॥१९॥ दाने न दयाय चैव पुद्गे न निज
कर्मणा चानवीरो दयावीरो पुद्गवीरो इति श्रुतिः ॥२०॥ दधी चिदा नवीरो भू
दयावीरो शिविर्नयः हौवीरो पुद्गवीरो भू निर्दशी नममीत्रयः ॥२१॥ स्वकर्मणै

राम
२

एति वाऽतिष्ठत्सु चिरं भुवि ॥५॥ न संप्रति शरीराणि न राज्यानि धानानि च तेषां
 स्वर्गतागानां हि कीर्तिर्जगति भूतले ॥६॥ यन्मानीयत्र जलवत्सारे सर्वम
 स्थिरकीर्तिरक्षरसंवद्वा स्थिरा भवति भूतले ॥७॥ इह लोके सुखं येन परलो
 किके जायते तदेव प्रत्युक्तं कर्म कर्तव्यं ह्यर्क्षभिः ॥८॥ संसारं मोधितरंगं
 रामनामानुकीर्तिनं रामनामान्विता तस्मात्प्रक्रिया क्रियते मया ॥९॥ वा
 लकानां प्रावोधा यतोऽप्यविदुषामपि अकल्पमपि संसारे कीर्त्यवस्थ
 पनापच ॥१०॥ चिंतयन्ममिनिर्णीतः क्रीडंतं श्रीहिरण्यं श्रीमान् नृवैजलभूष
 णो विलोके त्यब्रवीत्सुत ॥११॥ विघ्नपाद्योत्पत्तेराज्यं विघ्नपाजीयते रिपुः वि
 घ्नपाज्ञापते कृत्यं विघ्नपापालाभ्यते पशः ॥१२॥ विघ्नपाजायते धर्मो धर्मराऽ

प्र. वं. ३

किराज्यांगसेवानां त्रिवर्गोपापपुरुषान् यथाकाले प्रयुजानो राजा राज्यं हिरक्षति ॥३३॥
 क्रियाकारकत्वं बंधात् ज्ञानमुत्पद्यते यथा उत्कृष्टा प्रक्रिया सेवंत्वया संप्रति पद्यतां ॥३४॥
 प्रबोधचंद्रकानाम रामचंद्रसमाश्रिता अज्ञानतिमिरध्वं सकारिणि चित्तहारिणी ॥३५॥
 ब्रह्मवस्तु क्रियागंध्याः संक्षिप्तित्सुतुकाक्षतिः मालति मधुन कापि मधुपानामनाक्षते ॥३६॥
 विभक्तिज्ञानतोयस्मात्प्रबोधप्रतिपद्यते तस्मादिह प्रथमे तो विभक्तिः प्रतिपाद्यते ॥३७॥
 स्यादित्यादि विभक्तिरिह स्यादिः सप्तविभक्तयः सप्तैकैव संज्ञानिबद्धानि च स
 तसु ॥३८॥ अथ माचक्षितीया चतुर्था च पञ्चाक्रमात् चतुर्थीयं वामिषदि सप्तमि चेतितः क्र
 मात् ॥३९॥ प्रथमैव विभक्तिर्या उक्ते कर्तृरिह कर्मणि अनुक्ते कर्तृकवीदौ द्वितीयाद्या
 विभक्तयः ॥४०॥ ततो कर्तृरप्यथारामो जयति वैरिणः रामो मौरा माश्च जयतश्च ज
 संबोधने प्रथमा विभक्तिर्भवति ध्रुवं यथा हे राम हे रामो हे रामा इत्यनुक्रमात् ॥४१॥ हे
 शब्देन विनापि स्यात्कचिदंतेपि हे भवेत् यथा राम प्रसीद त्वं राम हे त्वा भजाम्यहं ॥४२॥

प्रतिपद्यते ॥३७॥

राम ३

वपुरुषः प्रतिष्ठाधिष्ठितो भवेत्तु यथा कस्मश्चरामश्च परशुमश्च पौरुषात् ॥२२॥ इह रा
 नाचिरं कश्चित् प्राक्तनेन च कर्मणा ॥ इह उखं सुखं वाऽपि भुक्ते प्राक्तन कर्मणा ॥२३॥
 स्वर्गं च नरकं वापि भुज्येते निज कर्मणा स्वकृतः कर्मपाशोऽपे सर्वेषां सुदुरत्ययः ॥२४॥
 एवं वदंते पितरं विनीतः श्रीरिधरः कृतं जलियुतो भूत्वा सवीडुमिदं ब्रवीत् ॥२५॥ म
 ता पितृभ्यां विसं परिणामशुखा बहं तित्तं कदुकसायं वा भिषजं पीयते सुतः ॥२६॥
 श्ववरां जलिना पीतः सुपदेशात् तं मया आज्ञायतां देवमया किमिदीनी मधीयतो ॥२७॥
 श्रीमान वैजभूपालः श्रीरिधरवालकं सुश्रीतिपरितुष्टात्मा सुतमित्यवदत्पुनः ॥२८॥
 नीतिविद्यासु विद्या बहेराज्ञो बहते सदा तयो रप्यधिकानी तीराज्यं हि क्षिपते यथा ॥२९॥
 क्रियाकारकविज्ञाना नीतिः सम्पद् विविच्यते स्यादित्यादि परिज्ञाना बुद्धिः शास्त्रीयव
 र्त्तते ॥३०॥ विना व्याकरणं वाणी रमणी रमणं विना विवेकं च विना लीर्न सुखा पकदा च न
 तस्मा व्याकरणं पूर्वं पठत्वं बुद्धिबुद्धये पश्चान्तीती पठत्वा त्वं राज्ञं भवजवया सुखे ॥३१॥ इह

अन्वधिप्रतिशब्दानां योगे कर्मभवेद्यथा अधिरामं मेरामं प्रति प्रावति मेवर्तः ॥ ५६ ॥ अन्व
 यमं प्रतिदिने मानसं मेरुसिद्धितिका लाधनोश्च संयोगे दिने क्रोशं निषीदति ॥ ५७ ॥ अ
 तरेण तस्य योगे द्वितीयास्यादिना पिच न मुक्तिर्जायते राममंत्रेण त एविना ॥ ५८ ॥
 मयानिकषाहाधिगुप्यः ॥ ५९ ॥ धसामपि अऽऽश्रयेणेन भवेद्वितीयातडुदाहृतिः ॥
 ॥ ५९ ॥ कान्तं समया रामो भरो निकषापुर्णि हासितो विप्रिने शुन्ये एव रं धिज
 तारपः ॥ ६० ॥ रुम्हन् नमुपीरंगाभातिरुरे रधि अधिपादां लुजतधो रामयादनरुमं
 ॥ ६१ ॥ आराममयादमनिशं प्रणतिः क्रियते मया राममावसति स्वातं मदीयं नावसीय
 ति ॥ ६२ ॥ क्रियाविशेषणं कर्मतुल्यं सकमपिष्यते यथातिः शंकननिशं लंकां रामो
 वलोकते ॥ ६३ ॥ तृतीया जायते हतौ तथेत्थं भूतलक्षणे राममन्त्रा भवेत्तुक्तिरामश्चापेन
 कननि ॥ ६४ ॥ सहायेन यथा रामो लक्ष्मणेन सह ब्रुंति विना योगे यथा रामो लक्ष्मणे
 न विनानसि ॥ ६५ ॥ तृतीया संव्रं नार्थे निंदा चेत्तदुदाहृतिः मालोदास्मतिपापिपान्त्रा
 सणाः संयुञ्जति ॥ ६६ ॥ चतुर्थी गमनाः र्थस्य धातोः कर्तृणि बापथा जगाम रामं चंद्रो

इत्युदाहरणं दत्तमुक्ते कर्तेरि केवलं अथोदाहरणे किं चिदुक्ते कर्मणि दीयते ॥४४॥ न जीये
 तेन जीयेते न जीयेते रणंगणो रामो रामो च रामाश्च शत्रुभिश्चेति निश्चितं ॥४५॥ प्रथमोक्त
 स्य कर्तुं श्वकर्मणश्चातुगम्यते आख्याता धैरुनुक्तस्वनकः ॥४६॥ अनु
 क्तं कर्मणि भवेत् द्वितीयासाधिदिश्यते रामं रामो च रामो अभजाम्यहमहर्निशं ॥४७॥ अनु
 क्तं कर्तेरि भूत तीयाकरणे पि च यथा रामेण रामाभ्यां रामेर्ना जीयते रिपुः ॥४८॥ करणोदा
 यते किं चिदुदाहरणं मुत्तत्रं रामः शिरसि शत्रुराणं निहत तति शितैः शरैः ॥४९॥ अनु
 क्तं संप्रदाने स्याच्चतुर्थी सानिगद्यते फले रामा शिमाभ्यां रामेभ्यो दत्तमुक्तेभ्यः ॥५०॥ अनु
 क्तं स्यादपादाने पंचमि सानिगद्यते यथा रामा च रामाभ्यां रामेभ्यो मुक्तिरीक्षिताः ॥५१॥
 अनुक्ते स्यात्तु संबंधेषु तृतीया उदाहृतिः रामस्य एमयो रामाणां कीर्तिनुतमाः ॥५२॥
 अनुक्ते भ्वापि करणे सप्तमी जायते यथा रामे च एमयो श्यापिरामे बुद्धीर्विहारिणी ॥५३॥ इत्यु
 दाहृतयो वृत्ताः सप्तस्वपि विभक्तिषु केचिन्कारणो नात्र सा स्यान्वा वस्थितिर्पथौ ॥५४॥
 शीतु स्यासीमासि पूर्वोणामाधारः कर्मतपथा अधिशेते वनं रामो ॥५५॥ स्तेवा प्रधि

लिखति ॥५५॥

प्र. चं.
५

5

दिप्रयोगे च पद्यामो राम इन्द्रात्प्रजास्तथा रामाद्वन्द्वो विभाषणः ॥१॥ रामात्रै
 वेतरः सेव्यो न च रामा दत्ते सुखं दिग्देशकालप्रागे च गतामात्पूर्वं स्थितिर्ममः ॥२॥ उत्कलास
 श्विमं मंसेयं यदना रास्यमुत्तमं रामो सौलक्ष्मणा ज्योतिर्विना योगे पि धस्यते ॥३॥ विना राम
 न मुक्तिः स्याद्यतः स्यात्त्रेक्षणांततः पंचमिह्या पथारामः असा दत्ते हते धुरि ॥४॥ स्मर
 र्थस्य धातोर्वाषष्ठी कर्मणि तद्यथा स्मरणि राम चंद्रस्य चरणां भोजयोरहं ॥५॥ हिंसा र्थ
 स्य यथारामः शत्रोरुचा दपत्यलं पि नष्टि रुजनीत्यादि ज्ञेयं सर्वत्र पंडितैः ॥६॥ तत्प्रार्थ
 तोः करणो वाषष्ठी जायते मथा तत्तोरामः प्रलैरेष कलानो बावने वसन् ॥७॥ अनादरे च
 षष्टि स्यात्सप्तमी च पथा तव पश्य तो हरति द्रव्यं तस्करस्त्वपि पश्यति ॥८॥ निरधारो वही
 स्यात्सप्तमी च पथा वर रमि न्याणां प्ररणां न चेष्वपि धनुर्हरः ॥९॥ कृत्ययोगे पि वाषष्ठी भवेत्
 कर्तरि तद्यथारवणस्वपरीत्ने का गतव्या राम भूयते ॥१०॥ सप्तमी सति योगे स्यात्सति रामे
 कुतो भयं सत्यर्थे योगे पियथारामे नैरक भीर्नही ॥११॥ मिनितात्कर्मयोगे च शादूलं हंति

नर्मोत्तिमि ते पियथा सुते रामे पश्य
 तमया ॥१२॥

वनापितुराजमा ॥६१॥ तादर्थ्येपियथादारुणमप्यतिष्ठति क्रियायोगेयथाशमेभोजनाप्य
 वर्तते ॥६२॥ नमःस्वरूपादियोगेचयथाशमापतंनमःस्वरूपमापदेवापस्वरूपिन्नेष
 धातथा ॥६३॥ सीताविरहस्विनोपि एमोलंरावणारणेवषट्कारेचतुर्थीस्यान्मन्यकर्मण्य
 नादरे ॥७॥ यथा न्वाहंहरांमणित्वाहतायायवैतथाचतुर्थीरुच्चर्थधातोःप्रीर्भवेयथा
 ॥७१॥ एमापरोचतेनित्यंरावणस्यवधोपमःइक्षितेस्यरुधातोश्चरामात्रस्यरुधाम्यहं ॥७२॥
 उत्तमरोचधारेस्तुतुभ्यंस्वधारयाम्यहं क्रुधादिकर्मणिगयथाशमकुप्यतिशत्रवे ॥७३॥
 क्रुध्यत्यस्यतेडलत्यलमीर्ष्यत्यसौरणेगमःशत्रुगणापेतिचतुर्थीसमुदाहृता ॥७४॥
 पंचमिजायतेहेतौरमान्मुक्तीःप्रजामतेभयहेतौपञ्चाशमाहिमेतिषुधिरावणः ॥७५॥
 प्रतरुजाणांतत्रेयथाशमत्रोपस्वमांमवात्प्रतोधीतेयथाधीतेरमात्संशेदभाजनः ॥७६॥
 प्रतोजन्मजथागंगाहुरिपादात्प्रजायतेयस्मादुत्कर्षस्तत्रस्यायथायमोवरोऽन्यतः ॥७७॥
 वीरणांचयतस्तत्रयथादुर्विनयासितातनपंकाख्येयामोमांतरकारावात् ॥७८॥ अत्रयथा

तत्र भावे तथा एषामेव तसीयते ॥१॥ यथा कर्मणि एषामेव जीयते शत्रु रुद्धतः यथा कर्तरी एषामेव भते सुख
निंदुवत् ॥१०॥ स कर्मकाः कर्मणि नाधातवो द्विविधमन्ताः सकर्मकाराणां धातुनां तथा विकर्तरी
कर्मणि ॥११॥ अकर्मकाराणां धातुनां भावे कर्तरी जायते रम्यते एषा चंद्रा एषो सौरमते कर्त
॥१२॥ यथा कर्तरी एषो सौ संख्ये जयति वैरिणः यथा कर्मणि एषामेव जीयते रिष रुद्धतः ॥१३॥ प्रधा
ने कर्मणि त्पदिर्जानते हि द्विकर्मणां यथा एषामेव सीतैषान् जीयते निर्जनं वनं ॥१४॥ अप्रधा
ने डहादीनां यथा एषामेव डह्यते यथा विरतमुज्ज्वलं पाच्यते समरं रिपुः ॥१५॥ यथा बसध
ने बुद्धिं श्रीरामपादपंकजं सीतया पृथ्वते एषः यथा नृमतिभीतया ॥१६॥ मिथ्यते लक्ष्मणे
नासौ एषोऽनुग्रहमुत्तमं एषामेव च्छीयधेयं यागंगा संभाष्यतेऽनुग्रजः ॥१७॥ शास्यते लक्ष्मणे
धर्मं दंडयते दुर्जनो धनं मथ्यते जलधिरिति मेव मादिकमुच्यतां ॥१८॥ कर्तरी कर्मणि
त्यादिर्हंतो स्त्रीषे च कर्मणि यथा दशरथो न सुगमो यं वतं पाप्यते ॥१९॥ औदनं पाच्यते

कयापाचेकपालतामत्रस्यासप्रसीयथादतिरामो गान्मप्याचाममुपगतः ॥११॥ एवं सर्वेषु लिंगि
 शुविभक्तिवचनेषु च उक्तानुसारतो हे यमुयहरणमुत्तमं ॥१२॥ इति श्रीप्रबोधचंद्रकावृतौ वैजल
 भूपतेः विभक्तिचंद्रिका मध्ये समाप्ता स्यादिति चंद्रिका ॥ अथ त्यादिविभक्तिनाम सहाहरणमुच्यते ॥ त्रयः
 स्युः पुरुषास्त्यादेः प्रथममध्यमोत्तमाः ॥१॥ एकहि वरुसंज्ञं च त्रिषु स्याच्च न त्रयं उदाहरणमिह
 षोरुसमाविर्भविष्यति ॥२॥ प्रथमः शेषयोगे च षुष्ययोगे च मध्यमः उत्तमोऽसत्त्वयोगे च गन्ममानेप्य
 पंविधिः ॥३॥ यथा जयति रामो राम रामो हि जयति रिरु रामा जयंति संग्रामे इर्जयान् वैरिणां
 रान् ॥४॥ जयति त्वं रिरु राम जयथो रिरि न्युवां रणे हे रामो बुधि हे राता पदं जयथ वैरिणः ॥५॥ अ
 र्जयामि रामस्य भक्त्या नरकमागतं अत्रां जपावः कृतिनौ जयामो वयमुत्तमाः ॥६॥ त्यादिनां
 नवपूर्वा ईपरस्मैपदमुच्यते उत्तरार्धे नवजो यमात्मनेपदसंज्ञकं परस्मैपदमादिष्टं ॥
 इति नवपदधारणादति रामो पंलक्ष्मणेन सहौदनं ॥७॥ आत्मनेपदमादिष्टं भाविकर्तृरि कर्तृणि

चकणोचसंप्रदानंतद्येवचअपादानंतथा॥आइतिअङ्काख्यानिवै॥२॥सकर्त्तायः
 क्रियासाक्षादुत्पादयतिसर्वतःतत्कर्मक्रियायापतुविषयंक्रियतेतरां॥३॥क्रि
 यांनिष्पाद्यतेनेनकरणातदुदाहृतसंप्रदानंतदाख्यातंयस्मैसम्पकप्रदीय
 ते॥४॥पदुपादीयतेनूनंतदुपादानमुच्यतेपत्रेवाधीयतेसर्वेसत्त्वाध्याउच्य
 ते॥५॥स्वतंत्रहेतौकर्त्तात्कीनृत्तैःकर्त्तृतिपेनधाउरुणनेतेस्योरुपमविस्मिंवि
 स्पति॥स्वतंत्रकर्त्तासमुवेनिपेनःक्रियासुयःपथाभजाम्पहंरामंभक्तेरामः
 प्रसीद॥६॥सहस्रकर्मभवतिकुर्वंतरेरयत्तुययथायातिवन्नरामचित्तानं
 पापपदः॥७॥गतिबुद्ध्याःशानार्थेषुशब्दकर्मस्वकर्मसुहेअतोपाभा
 वेत्कर्त्तासहस्रकर्मजायते॥गमनाव्यययारामावनेगणतिधामीकण
 मयराधोराजाविपिनमगापत्तुमं॥८॥निवहोगमभ्यार्थेषुप्रतिषेधा
 भवेद्यथाजानकिंनपतिश्रीमानेयोध्यारघदन॥९॥जनकेभयत्येतोस
 तारमिराधीमताएवंवहेरुहारायमपबुध्यःपर्यपालुषु॥१०॥लक्षणा
 रामंभोजयतिप्रीतासीसद्यतमोदनंमदराधोनिबेधास्यावेदित्वाधोरुत्तय
 था॥११॥

२
 ३
 ४
 ५
 ६
 ७
 ८
 ९
 १०
 ११
 १२
 १३
 १४
 १५
 १६
 १७
 १८
 १९
 २०
 २१
 २२
 २३
 २४
 २५
 २६
 २७
 २८
 २९
 ३०
 ३१
 ३२
 ३३
 ३४
 ३५
 ३६
 ३७
 ३८
 ३९
 ४०
 ४१
 ४२
 ४३
 ४४
 ४५
 ४६
 ४७
 ४८
 ४९
 ५०
 ५१
 ५२
 ५३
 ५४
 ५५
 ५६
 ५७
 ५८
 ५९
 ६०
 ६१
 ६२
 ६३
 ६४
 ६५
 ६६
 ६७
 ६८
 ६९
 ७०
 ७१
 ७२
 ७३
 ७४
 ७५
 ७६
 ७७
 ७८
 ७९
 ८०
 ८१
 ८२
 ८३
 ८४
 ८५
 ८६
 ८७
 ८८
 ८९
 ९०
 ९१
 ९२
 ९३
 ९४
 ९५
 ९६
 ९७
 ९८
 ९९
 १००

विधेः रामचंद्राधीमताकाम्यतेघोटकः शूरैस्ताचकं पाप्यतेधनं ॥२०॥ भावकर्मभमकृत
 स्मादियः केचताधुनाकथ्यतेकर्तैरिचरः टबलसेहोविधिघते ॥२१॥ उत्पद्यतेगुरुस्तेहोए
 मोयंप्रियतेवनेवाच्यमानत्पतेरामस्तापलेमक्तमात्मनः ॥२२॥ जायतेरामचंद्रेस्यसुख
 कांतिः प्रतीयतेदृश्यतेसेवकं क्रूढः संन्यासिशास्यतेरुनं ॥२३॥ रज्यतेनेमतीरामेप्रियतेख
 मस्तध्वकुदीपः प्रकीर्यतेरात्रौखिघतेविरहीजनः ॥२४॥ रामः प्रपूर्यतेविश्वंकीर्त्याचैव
 विमलस्यतेशुरोयेशः स्थातेपुधेरामोयंपीयतेपयः ॥२५॥ एणस्तवाबुध्यतेयनः सनान्यमन्य
 तेजनंरामोनतप्यतेहंतंरूपतेविरस्तुलुः ॥२६॥ रूपतेहीचरतेचासोलीयतेपर्णवेस्मन
 डिपतेभवतः पहीमतिरेषाप्रणीयते ॥२७॥ जानकीप्रियतेरामंरचितादीप्यतेतरांप्रीयतेरा
 मचंद्रोसौप्रमोदोनात्रमीयते ॥२८॥ चंद्रमादीप्यतेरात्रौसमुद्रोस्मात्प्रपूर्यतेकोशल्यास
 यतेरामंकाश्याचप्रियतेरुतो ॥२९॥ रातादृशानिरुपाशोभवेपुर्भावकर्नलीः अन्यान्यपिप
 थाप्राप्तसुखतास्वयमेवचः ॥३०॥ श्रीप्रबोधचंद्रिकायांकृतौवैजयंतभूपते, विभक्तिचं
 कामधेसमाप्ताद्यादिचंद्रिकाप्रथमद्वारकानीरुक्कय्यतेकथितान्यपि अर्थायतोविभक्ति

नाकारकृत्वनदशितः ॥१॥ कर्तकर्म

पथारामोरावरणं तं तिपापतकैः १७ अनुक्तकर्ता च यथापथारामोरावरणं तं तिपापतकैः १७
 अनुक्तकर्तारं २८ निवर्त्य च विकार्यं च प्राप्य चेति जिघां भवेत्तु कर्म तत्सप्तधा ज्ञेयमीप्सितादिना
 २९ अनिवर्तं हि पत्युर्वंत निवर्त्य मुदाहृतं यथा राम पटं तं स संतु वा यः करोम्येहं ३० घट
 पते पतुत हि कार्य मुदाहृतं रामैकांडं तु नात्येव कांडं कौरोऽति कोशली ३१ सिद्धिं वेवान्वतो
 पतु प्राप्य ते प्राप्य मीदृशं यथा स्मरामिरामं च राम चंद्रं नम्यमानं ३२ संहर्षं शरणागता सा
 तौरुतिरिरावणः क्रोधापः खादति विषमिति प्राप्य मति सितं ३३ इप्सिता नीप्सितं प्राप्य यथा
 बालः क्षुधाकुलः भुनक्ति सरजस्कान्तं फलं धूलि मलीमसं ३४ कस्मै न दहतेऽप्यंगौरे वा च
 यपस्विनी इदं चाकथितं प्राप्य मुक्तं चेत्येव गम्यतो ३५ कस्मै उपयोगाति नितं पतदं वा
 कथितं मलं कर्त कर्म यथा रामः सीता चारपतीप्सितं ३६ करणं हि विध्वंसं बाह्यमा
 भ्यंतरं तया शरीराः विषयपतंदाः ३७ भ्यंतरं मुख्याहारहृतं ३८ तद्धिमं बाह्यमारुप्य तं त
 पोर्वाह्यं निगद्यते शमोरावरणं हानं निरुंतति सितैः शरैः ३९ अयोध्यां दौलपा

रिजातवरा
 पुराणः आभ्यंतरे
 पाणमं मानसं
 सु

रामो नमस्ति सीता तं रामेणादयति शितं एवं वादति रामो नन्तेन वादयति प्रिया १५ राव
 कर्मसुरामोसौ शास्त्रपठति बुद्धिमान् तं गुरुः पाठयत्येभिषेधो रूपतेर्यथा १६ रावरां
 रुयति श्रीमान् राम तं रावरां रिपुं रामेणादयत्येष महाबलविभीषणाः ७ अकर्मसुयथा
 रामः शेते तं साययत्यसौ सीतानियेधः क्रंदेच्च तथा शङ्कायतेरपि १८ यथासौ क्रंदते सा
 तासीताया क्रंदयत्यसौ रामचंद्रस्य विरह एव शङ्कायतेरपि १९ हरतेश्च करोतेश्चायाभिवा
 ददृशोरपि विकल्पः कथितः प्राज्ञैः तथा दाक्षीयते मया २० पाथेयं रामचंद्रस्य लक्ष्मणो
 हरति स्वयं हारयत्येष माथेयं लक्ष्मणं लक्ष्मणो न वा २१ अभिवादयते रामं गुरुं हेतौ
 तथा पुनः अभिवादयते रामं गुरुं रामेणावापिता २२ लंकापश्यति रामो यं रामं दर्शयति
 कपिः लंकारामेणावेत्येवं मुदा हरणमुद्यता २३ उक्तादप्यत्र नास्त्येव हेतौ कर्तुं श्वकर्मता
 पावकाश्च पचत्यन्नं पावके पाचयत्यसौ २४ काययत्येष शूरेणापयत्येष तेन वै इत्येवमा
 मादिर्बोधव्यमनुक्तमपि बालके २५ कर्मकर्ता यथा रामस्योदनं पचते स्वयं उक्तकर्ताः

के
९

तु
५
५

७

यस्य किं न स्यात्कारकत्वमिहोच्यते कारकं हि क्रियाहेतुः संबंधस्याऽप्रधानता ५३ सा
 ताक्रियाभिः संबंधं कारकं हि विदुर्बुधाः स्वातंत्र्यास्य विवेकायां स्यात्प्रचयति सेवकः
 ५४ प्राचयकः पंचमितीत्याख्या दौ प्रयास्य तंत्रता भवेत् न तथा काव्यसंबंधे यथा रामस्य
 इति श्रीप्रबोधचंडिकायां कृतौ वैजलभूपतेः समाप्ताः कथितानि व्याख्याकारकचं
 दिकात्यापेक्षे तद्वितैसमासेष्वलिंगं संख्याविभक्तयः कश्चिदसमासेष्वलिंगं विधीयते प्रदे
 वकारकं तत्र प्रथमेव च नान्यतः १ उक्तानां हि प्रदार्थानां त्यापेः संख्येकास्ते कसं
 दिसमासेष्वलिंगं संख्याविभक्तयः २ यथा रुसिरामेण सानु रोगेण सादारं वीजेते
 त्रिप्रसीवाचः सुधारससहोदरः ३ रिपुंजयति रामो यं रामेर्वाजीयते रिपुः सीता
 सखेन जीयेते यशो दु विकलांबुजे ४ रामो १ सौ कारकः सीता कारकं कुलं
 अत्र कुलं तैरित्यस्य लिंगादिभजनेतरां धराम्भूतवैपाकरणाः सावित्राकरी
 णीबुधः तद्वैपाकरणां सैवमित्यं भवति तद्वै कृतप्रणामेण रामो ५ ये कृतं
 प्रणामं च तत्कुलं सीता कृतप्रणामेण समासकारके कृतः १ प्रकृतिर्विकृतं

राम
९

विलोकते रामं नयनो तेन सस्मितं सानुरागकटाक्षेन रामः सीतां विलोकते ४१ मं
 प्रदानं त्रीधा प्रोक्तं प्रेरकं चानुमंत्रिकं अनिराकर्तकं चेति तत्र प्रेरकमुच्यते ४२
 मुक्तिं भक्ताय रामो सौदृशतिकरुणान्वितः मह्यमुक्तिप्रदेहीति प्रेरणात्प्रेरकं मं
 तं ४३ अथानुमंत्रिकं किंचिदुच्यते ताप्रसोवने रामायाः तिष्ठपेटते फलमूलं
 पद्याविधि ४४ अथ प्रेरणात्प्रदत्तस्य चानुमंत्रेण कर्मणा अनुमंत्रिकं भवेदेतद
 निराकर्तकं पद्या ४५ पेचो वंचा रं रामा प्रभक्तलोकप्रभृति अनिराकरणा
 देतदनिराकर्तकं पद्यं ४६ अप्रादानं हि प्रोक्तं चलं वा चलमेव च वलादः पां
 गान्गारौ शान्तप्राप्तिविषये विषं ४७ अचलं च पद्या नृणां त्वं रामे पतत्यधः हि मा
 प्रेराः गता गंगा समुद्रा इत्युत्थितं ४८ चतुर्धोत्थाः धि करणं धनं त्रामि व्यापिकं
 पद्या रामभक्ते भवेन्मुक्तिः सीता पांचयति वृतं ४९ तदौ पक्षे विंक्त राम ग्रीमान्ति
 हासने स्थितः सस्मितं वीक्ष्यते भूपो वै देही शपते स्थितं ५० अथ वैषयिकं रामो
 योऽप्राप्यं वसति स्वयं वने वसति शाईनः सिंहश्च गिरिगह्वरे ५१ अथ साधुविकं रामः ५२

प्रवाणी सागर
 जगदिवसति स्वयं ५२ न न सं

यश्चरुर्निशं जानकीवदनं नोजमधुपानमधुघटे १२ यत्रोदेषविधेयत्वं तत्रा-
यंनिधमोनहि स्पातदत्राजहस्त्रिगमजहद्वचनंचयव २० रामोभक्तिप्रमारांस्पा ॥
त्करुणाजानहृदि मुक्तिदेत्रमयीकाशीस्रजहस्त्रिगभीष्टं २१ इतिअजहस्त्रिगं।
रामोदरश्चस्त्रीतोयं स्त्रीपमश्चरसःखलु रामभक्तिमुक्तिगहस्त्रजहवचनंचयव
२२ बहुबहिसमासेहि स्वलिंगानिजहृत्यमी सर्वशयाविशेष्यस्थलिंगादिकमुपा-
सते २३ अंगीकृतप्रणामोयंरामोविहितहारकः अनादताश्चरसोयमित्या-
यवगम्यतां २४ उपमानोपमेयत्वं स्पादेदलिंगसंख्ययोः अभिनेवविभक्तिः
स्पाउपमानोपमेययोः २५ लिंगभेदेयथारामपत्नीमंदगतिःपरं मत्तमातंगा-
इवसामनुवाक्परयुपुष्टवत् २६ यथावचनभेदेचकंदर्पाइवसुंराः सुर्वयु-
वानोरामस्यभक्ताग्रहमिवोत्तमाः २७ त्वोरामिविषयामिरामेशावत्वयाजितः
इर्जयाःशत्रवःशर्वरामायेवनमोस्तुते २८ त्वत्तोरामादिवाशेषाःरतोविभ्य।
तिशत्रवःरामस्येवतदादोषाकीर्तित्रैलोक्यगामिनी २९ त्वहिरामइवप्रीतिं।

पिस्पाडुक्तावेद्यदातदा वाघकैः प्रकृतेः संख्यागृह्यते विकृतेर्नहि ८ जायते तंतवोरा
 मपठः स्वर्गानिकुंडले कृपतेरामचंद्रस्य पच्यते नवातंडुला ९ तंतवोरामचंद्रस्य पटी
 भूताश्चतंडुला कृतास्त्वोदनमित्यादौ लिङ्गादिकमपि व्यते १० प्रधाने कर्मभावे द्वावके लि
 पिहिकर्मसु अग्रधाने इहादीनां हेतौ कर्तुं च कर्मणि ११ अग्रधानीयते सीरामे रागुरुक
 र्मणा रामोयं पाच्यते मुक्तिं मया संसारभीरुणा १२ रामोयं पाप्यते पित्रावनमत्यवसात्म
 ना गुरुणा प्राप्यते शिष्यं शास्त्रवाजो ज्यतपयः १३ व्यवच्छेद्यं विशेष्यस्याद्यवच्छेदकुम्भ
 जतु तद्विशेषणमारब्धांतरामोदाशरथीयथा १४ विशेष्यस्य च पक्षिणं विनक्ति वचने च
 पे तानि सर्वाणि कार्याणि विशेषरापदेष्टव्यं १५ आद्यादाशरथीरामोमांस्तु समं
 ततः कोशल्यानंदनं वंदे रामचंद्रकृपार्णवः १६ शरणेन च रामे राडुर्जो योरावरा
 जितः जनकेन सुतादत्ता रामाय बलशालिने १७ रामादिधृतकोटं द्वादिभेति युधि
 रावराः रामस्परवरा नीककालस्य युधिविक्रम १८ रामे विहरति स्फीता विज

योगोद्भवैर्होरासमुक्तेष्वेविसंमहत् रावरां प्रतियमोरासमः सिंहश्चवरिरांप्रति ४२ त्वयिन्वय
 स्य बोधे सप्ततात्पर्यस्य रोधतः लक्षणाकल्पते सापिदिधास्यात्प्रयोगतः ४३ जहत्स्वार्थं जहत्स्वा
 र्थात्तत्राद्याकथं तमया स्वार्थत्यागो जहत्स्वार्थं तिसा यथा ४४ रामो वसति पा।
 धो जमुना योजुना दनः षष्ठीर्भोजयत्तत्रांगीश्च षड्भावदतिससदी ४५ यत्र स्वार्थाः प
 रित्यागो जहत्स्वार्थं तिसा यथा कृत्रिणो यात्यमी काशी केकेभ्यो दधिभुक्ता ४६ पदार्थे प
 दार्थे पितात्यप्याल्लक्षणा न्वयः रावसर्वत्र बोधव्यमनुक्तमपि बालके ४७ जातिव्यक्ति
 परत्वेन द्विधा शब्दप्रवर्तनं तत्र जातिपरत्वेन यथा त्वं नो जयातिथिं ४८ अत्रैकत्व
 मतत्रस्याज्ञानेनापि योगता बाह्यरां न नो जयेत्युक्ते श्रोत्रात्रीत् नो जयत्यसौ ४९ जा
 त्या नो जायातु नेष शक्ते मीत्यवधार्यसः त्रिने व नो जयत्याशुतात्यर्थानवधारणा ५०
 तात्यर्थविषयेशब्दः प्रमाणमिति निश्चित श्रोत्रातदनुसारेण शब्दबोधप्रवर्तने पा।
 विशेष्यक्रिययापत्स्यादुक्तं बर्कादिकंपुनः विशेषणक्रियाप्याह तदेवेति विनिश्चितं ५१
 यथाभुक्ता वने रामप्रयातिसहजार्थया रामे रागम्यते पुण्यावेनेनुक्ता वत्मानि च ५३

प्रभजते सकाशात् एव लिंगत्रयेऽपि स्यात् वचने त्रितयेऽपि च ३० विंशत्यंशसंख्ये
 कते ~~संख्या~~ संख्ये पसंख्ये योः लक्षं च रामभक्तासुः कोटिरामस्य भक्तयः विंशतिराम
 भक्ताः स्युः विंशतीरामभक्तयः ३१ सरुहं रामभक्तासुः शतरामविभक्तयः संख्यापतेय
 दासंख्यास्तदाहिरादिकं भवेत् ३२ पद्याविंशतयस्ति शिरामभक्ताशतीविचत्वारिभ
 क्तयस्ति सप्तसप्तः सैव्यातिकोटयः ३३ समुचयेन वाक्यं चेद्दशनां वा द्योश्च वा अ
 गंच पद्याश्रिता संख्या वाचकानां विकल्पतः ३४ श्रीमान् रामश्च सीता च वने गच्छति
 गच्छतः रामश्च लक्ष्मणाश्चापि भरतश्च प्रयाति च ३५ प्रयाति वा पुरिं स्वीयान्नेतां जेत
 रावच तेजस्विनस्ते तेजस्वी गुणिगुणीन एव च ३६ पुरुषेषु त्रिषु भवेद्य एव पुरुष
 परः समुचये स एव स्यात् संख्या वा पितृदायिता ३७ पद्या रामश्च सीते न्वंग ३८ यो
 तिर्जनं वने रामत्वं मया शुग ३९ नो गुरुशासनं ३९ अहं च त्वं च रामश्च ग ४०
 तिनिर्जनं व प्रथमादिः क्रमादेव प्रतीये चरति तेपि ४० सुख्यो गौरो लावि

राकं प्रयोगास्ति विजो भवेत् मुख्यः
 स्थितिं न संयन्ता यथा मन्त्र पर ६८ ४१ गुण

प्र.
च.
१२

१२

सत्वेकालादिन्याहकर्मज ६४ कुंभकर्णेनसुष्यंतेषरमासारामन्भुजा बनेवाद्
शवर्षाणिस्थीयंतेगुरुशासनात् ६५ इतिश्रीप्र० कृतौवैजलनरूपेतेह्युक्तंचदिका
सम्यक्समाप्तातिमनोहरा ४ समाप्तः षड्विधोनाम्नांप्राज्ञेयस्तत्पुरुषस्तथा कर्म
धारयसंज्ञश्चबहुव्रीहिरुत्तरेवच १ दिगुर्द्धदोपीनावप्रधान्यंतुचतुर्विधं एवेत्तिरो
नयान्येषां पदार्थानांविकल्पनात् २ तत्पुरुषोद्विप्रधानस्तत्रएवप्रधानके प्रधा
नेसायथाएवंकायश्चापरकापवत् ३ अथोत्तरपदार्थस्यप्रधानंरामसेवकः दि
प्रधानस्याकर्मधारयोपिभवेद्यथा ४ रामपुरुषसिंहोयंपूर्वप्राधान्यमीदृशं नीलो
त्पलंविशालाक्षीइत्युत्तरपदार्थातः ५ द्विप्रधान्यंबहुव्रीहेःश्रुत्यंत्रचोभयत्रच ता
त्रान्यत्रपदार्थोयत्प्राधान्यंतनेगद्यते ६ स्मृतरामोमनिशमुभयत्रपदार्थके प्रधा
न्यतायथाद्वित्रापंचषासमसात्तथा ७ उभयत्रपदार्थेचद्वेद्वेप्राधान्यमीष्यते गुरो
रोदेशतो रामलक्षणोवनवासिनो ८ उभयपदार्थेप्राधान्यंस्याद्विगोरपि तद्विगोपि

व्य४

१२

उक्तं बोक्ततां याति क्वचिदुक्तमक्ततां अनुक्तमपि चोक्तं स्यात् क्वचिदेव पदांतरैः ५४ ओ
 दनं पच्यते दृष्टे मया सत्पुरुषोऽप्ययं आरूढावानरं दृष्टो निघते दृश्येत पिबा ५५ प
 टोयं शतिकां नातिरामेण परिधीयते कदादिनिर्पदेवोक्तं त्याघेरपिते देवहि ५६
 नृत्यंतं बभटं रामो विलोयति कैतुकी छात्रं च वेयाकरां शब्दान् कृतिलक्ष्मणः ५७
 आरूढः बानरं दृष्टे रामः पश्यति सादरं कदादिनोक्रमेवैतदनुक्तं त्यादिना भवेत् ५८
 नृत्यते गीयते रगेन टेन स्थीयते क्वचित् भोक्तं पचति रामो यं मोदनं हृष्टो
 गतः ५९ रामं नक्तसमानीयं रामं पूजयति स्वयं इत्याद्यनुक्तं मुक्तं स्यादनुक्तमपि
 बुध्यतां ६० कर्मणः प्रत्ययेनान्यत्किंचिदप्युच्यते मया कस्मेन दृश्यते गोप्यांगवा
 गोष्ठेऽप्यवापयः ६१ मया प्रयाच्यते मुक्तिं रामाद्रामस्य रामके पाच्यते रामचंद्रेण पा
 चकेनोदनाद्भुतं ६२ क्वचित्कालादिकं चैव सत्त्वे चान्यकर्मणः रामेण श्रूयते धर्मो मि
 संगीतं च गीयते ६३ कातो नृगम्यते श्रोत्रं कांतया निग्धचेन सा अन्यस्य कर्मणि

四

१३ सम निगद्यते ३७ समुमान्नविधयोः समा

चमल्लिचेत्यादिर्बोधयमुत्तमैः १३ त्रिषधानोऽव्ययीभावः पूर्वस्मिन् पद्यार्थे केऽन्तर
 त्रपद्यानेव संसारेऽसुखप्रति ११ अन्यत्र च यद्यो न्ततजगं वेण्यापशो मितं यद्यो पणंति
 दामित्तत्स एषेऽशंवचः १२ एषामिति प्रकरिण प्रधात्यं कथितं मया सत्ता नानां पुनश्च
 बां चातुर्विध्यं निगद्यते १३ स्यान्नित्यत्वमनित्यत्वं लुक् चालुक् मेव च १४ तत्र नित्यस
 मा सोऽयं कुंभकारो लुक्तावकः अतित्यो राजपुरुषोऽरातः पुरुष एव च १४ लुक् समा सोऽयं
 राम स्यात् पुरुषः संगवः अलुक् समा सश्च यथा कंठे कालो मरुश्च १५ अथैवां च स
 मासां भेदः प्रत्येकं सुच्यते तत्राष्टधा तपुरुषो विभक्तिर्द्वैतभेदः १६ स्यात्पुण्य
 मातत्पुरुषोऽपूर्वकार्योऽधरंगकं स्याद्वितीया तत्पुरुषोऽन्योऽपमात्रितः पुमान् १७
 स्यात्तीया तत्पुरुषोऽपद्या धान्यार्थ इत्येतं स्याच्चतुर्थी तत्पुरुषोऽपपदारु विपजते १८ स्या
 संचमी तत्पुरुषो नमेशात्रुभयं कथितं भवेत्पृथीतत्पुरुषोऽपमभक्तौ भवात्पुरु १९ स्यात्
 सप्तमी तत्पुरुषो भक्तिशौंडी मुरदिषः न नितत्पुरुषोऽपद्याऽनेको रुतिप्रिय २० क

रावणो रामो मेधावी सवितकुलं मेघउरार्णपुरे स्याद्वाग्मी रामस्तुरावणः १० वाचात्तोष्यति वा
चाटो वाचालात रुद्धरुलं कलिनो बहुरावात्र फलिनारामवाठिका ११ वहिर्गोपमधरः स्याद्
हिरांतकुलवरं गारको वृषभस्य प्रेतुं गारिका तथा १२ शितालुः पुरुषः स्त्री च शीतो लुक
नुमुत मेगवमुत्साहुरन्वेज्या वात्सल्यं न शक्यते १३ तस्यापत्यमित्यर्थे वाशीष्टो नाज्जिो मुनि
निवासाये जीभपदः यो चालो माथुरस्तथा १४ अपत्ये धाशरणी भारती रावणस्तथा नाराय
णः श्वलाय नो गार्गयो वात्स्यादयस्तथा १५ वेन ते यश्च गार्गेयः स्त्रीभिः इत्यादयस्तथा चाटके श्व
रगोधारे गोधेरः क्षिप्रयस्तथा १६ कौरव्य इत्यादि न वेद्वा वायेतत्र कथ्यते मूर्धन्यः कंठ्योऽप्यश्व
तालव्यादि शरीरतः १७ दुर्गंधिश्च सुगंधिश्च प्रतिगंधिस्तथैव च फलितोऽप्यधितो रक्षः फ
लितो पुष्पितस्तथा २० तदस्य जातमित्यर्थे नूनस्तारकितं तथा तेन स्त्रीतो विजयलो वि
तचंचुस्तथैव च २१ अस्तेषां मतिरायेनेत्यर्थे तत्कथ्यते धुना पठिष्टश्च पटीयाश्च राम ॥
सीतापटीयसी २२ गरीयाश्च गरीष्टं च घ्रेष्टं यास्तथैव च अयं पटुतमो रामस्तथा प
टुतरोप्यय २३ पटुकल्पः पटुदेश्यः पटुदेशीय इत्यपि असमाशो न वेदेव प्रकारवच
ने तथा २४ पटुजातीयं नृजजातीय इत्यादिकं न वेत् प्रजाणो जातुदग्धं च जातुद्वयस

सो नैव सिध्यति इतरेतरयोगो यं यथा तो राम लक्ष्मणौ ३५ एवमलक्ष्मण शत्रु प्राजयंति रिपुं मं
 इती समाह्वये यथा शंख पट हंशो भवे ३६ धुना ३६ मरीच दे गमं नी शं शकं जतपति स्फुटं हि
 धास्यादव्ययी भावो ना मय पूर्व पदो यथा ३७ न सुख प्रति संसरे न सुख प्रति से गच्छे स्यादव्य
 य पूर्व पदो यथा स्या ३८ पतोरण ३८ अरु ति शं मे मनसु तिष्ठत्यति सुखान्वितं इति श्री प्र. व
 लो वै जल भूयसे समास चेदिका ह्येवा समासा विप्रकारिणी ५ तद्वि ता ल्नि वि धा ज्ञेया
 के चित्ता मान्य वतमः के चिदव्यय संज्ञा श्रुते चिदावार्थ वाचकाः १ सामान्य वतमस्य
 कथं ते केचिना धुना तदस्यास्तीति गुरा वा न रामो गुणावती प्रिया २ गुणाव प्राय
 व कुलमेव सर्वत्र दुष्पता च इतो राम चंद्रो सो च इतो राम वल्लभा ३ वल्लभो राम च
 प्रो यं हं सो ल सुंदिल सा धा लो मयः प्रामनः शीता लो मश लो मशो कुलै ४ पि किला प्र
 दची प्रा तो रामः प्रप्री चत ६ धूः प्रा तं राम चंद्रं कुलै ५ चै रपु ध ६ रामो मे
 तु सीता मधुरं राम भाषितं सुविरंजल प्रात्रं स्यान्मुखो राम भक्ति भाकू ६ केशो राम चंद्र
 यं केश राम बद्ध भामिणी रो राम भक्तो यं सीते यतु रिण पं ७ जस्व ले य च कषी च तना
 सवधु स्म ता धति राम प्र पतनी सीता च धनि त कुलं ८ धनि को राम चंद्रो य धनिका सी

इति कुलपदास्वी राम चंद्रो यं जान वि
 की च य एव नी ६ मा पो

प्र०
चं०
२५

15

रुतस्त्रिष्वपि वर्त्तते नावेकर्त्तरिकर्मणि जत्र भावे यथा रामविजयो विनयस्तथा १ नरोदरः सरः
श्वपि विग्रहो मित्रविग्रहः अध्वराद्यस्तथा शोयोगानागीतादयस्तथा २ पचनं हरणं ज्ञानं पाच
नं कारणादयः भुक्तिमुक्तिभक्तिश्चैव गीतिरित्यादयस्तथा ३ पारयो वेदने चैव चिकीर्षित्यादि ४
चस्त्रियं गीषारामचंद्रस्वमुत्तावालके तथा ४ छिदा निदा विदा चैव जरा प्रभृतयस्तथा अथ
कर्मणि भावे च कथ्यते केच नाधुना ५ सकर्मकात्कर्मण्यथा तीरमेणसागरं निर्जितो रावणो
वैरी सीतानीतापुरीनिजं ६ भावे यथा कर्मकेभ्यः स्थिते रामेण कानने सुप्रराज्ञानिशिष्यद
रमितं तेन सीतया ७ अयोध्याचगुनो रामः कर्त्तरीत्यादिगम्यतां तव्यादयः कर्मणि च भावे
च निवसंत्यमी ८ तत्र कर्त्तरि बाष्पिष्टस्य ते तदुदाहृते लंकारामेण गंतव्यं रामस्य च मह
पसेः गंतव्यं रामचंद्रस्य न स्यात्तव्यं मया त्रहि दर्शनीया च रामेण रामस्य च कृष्णवध १० ध्ये
यं रामं पदं नो जंमया मम च सर्वदा रामरामा मृतधियं ज्ञेयं च गुरा कर्मणि ११ रामस्तु त्योम
यं नित्यं मम वा युक्तकर्मणि रामसेवामया कार्या मम वा पूर्वकर्मणा १२ इषत्करामयारामभ
क्ति स्यादुत्करामरे रामस्यानुग्रहात्स्वर्गः सुप्रापो नात्र संसयः १३ सुपाननक्ति भावे न मानं

14

अधुनासेव्येवामइदानीं सर्वज्ञताएतर्हि सर्वधारामसेव्यतेत्यंकथं पुनः प्रस्ता
लेव्यतेरामः सद्यस्वायधामिके सुर्वेषुः सेव्यतेरामश्चान्येषुः सेव्यतेमया

मित्यपि २५ जानुमात्रं जलं मिदं जानुदघ्नीनदी त्वियं तत्र नियुक्त इत्यर्थे रामदौकारिको
जनः २५ दौवारिकी वरतनुदौवारिकमिदं कुलं तेन दिव्यतितेनापि जयतीत्यर्थो
रवं २६ आसिकादिभवेत्साधुसंस्कृते दधिक भवेत् सामान्यरुत्तयः प्रोक्ताः कथ्य
व्ययसक्तको २७ यतः प्रभृतिरामोयं सेव्यते चेत्तसामया ततः प्रभृति कालस्य नीतिरुन्ययतेन हि
यत्र रामस्य सेवा स्यात्तत्र मंगलमिष्यते तत्रुना सेव्यते रामं श्रान्त्येद्युः सेव्यते मया २८ एष मश्वा
पिपुहतः परारिचमिसेवते २९ उत्तरादक्षिणं चैव पश्चादपरिवास्थितः पूर्वद्युः सेव्यते वायव्यं वा दक्षिणं
क्षिणादक्षिणं च ३० द्विधा द्वेधा त्रिधा त्रैधा नितरां सुतरां तथा अथ यां कथितारते कथ्य
तेनाबवाचिका ३१ पटुत्वं पटुतां रामो गरिमा दृश्यते मयान् शौचं धैर्यं च गान्धीर्यं सौभाग्यं
रामभक्तुजि ३२ सेव्यं चरावरो सेव्यं काप्येयं कपिपुथ्ये प्रजापत्यं मीश्वपत्यं धौरोहित्यादयः
सथा ३५ आश्वमेधं च कौमारं रौरवं च देहायनं यौवने वा द्रुक् चैव स्यात्वरं मादवा दयः ३६
मानोक्तं कं बाहुलं करावणीयकमेव च आचार्यकादयः प्रोक्ता नावारवा तद्विज्ञा मया ३७ अ
तः परं कृतं किंचिद्विद्वत्तेति प्रयत्नतः इति प्र० समाप्ता शेषविद्विज्ञा ध्यानं चित्तचंद्रिका ६ ॥

पृ०
चं०
१६

16

निराकरिस्तुः सकलवैरिणारामरूपायति २७ जितवानरावरोरामः कृतवान्कर्मदुकरं०
देवकार्यशिकर्तासौरामचंद्रगुणाद्रुता २८ रामः कृत्यविदत्यर्थे मरिचिको धर्मिस्तदा
रामकीर्तिप्रसमरः रामोयंशबुधस्मरः २९ कामुकश्चवराकश्चरामजीत्याहरावराः ३०
लोक्यनंदनरामः करग्राही समुद्रतः ३० रामानंदो महानजा तोरामो जिगमिषुर्वनं यथा
निलाषिकोरामोरावरांघातकः परं ३१ रामाज्ञयावनचरः कपिलकाचरः कृती सीता
सुखाज्जमधुपारामो निष्ठार्थदोभुवि ३२ कादयोनावएवासुर्यथा नोक्तं ब्रजत्यसौ भुक्ता
रजामिनगरं नोक्तं गच्छामि मंदिरं ३३ विहाय राजं रामेरागम्यते वनमद्भुतं रामो हि स
त्वरं याति हसं न्यासीतया सह ३४ गुरुणा दृष्टं मानेन रामेरागम्यते पुरी सीतां विलोक
मानो सौरामो नाप्नोति पीडितं ३५ इत्यादिकृतबोधव्यवृद्धे हक्तानुसारिणि इति प्र००
७ अथ बालकबोधार्थसम्यक्संधिविभाव्यते रामच्छात्रं हरिच्छायाविमुक्तं ह्यगुरु
स्त्वावि १ रामास्तेच्छात्समाच्छिद्यसीतच्छायाघटेक्षते अपरस्यच्छकारस्य द्वित्वमित्यवधा
र्यतां २ अथ प्रयत्नेन मया स्वरसंधिर्विवक्ष्यते रामवार्यस्ति मध्वस्ति जानक्येष्यापरि

१६

रासामृतं मया त्रिषु गत्यर्थकादिभ्योऽक्रोभवेदादिकर्मणि १४ गतो वने दाशरथी रामेन च
 वनगतः गतं रामेण कृतिनेत्येव गत्यर्थधातुषु १५ अकर्मकेषु वा यथा ग्रीष्मे शुष्के रुद्धे
 ना शुष्के रुद्धि न शुष्के पंरुदः सोऽर्थेण भातुना १६ आश्लिष्टारामचंद्रेण सातुरागेण जानु
 की आश्लिष्टारामचंद्रे सोऽर्थेण भातुना १७ श्लिष्ट इत्यपि १७ सीतया चोपशयितो राम परमध
 र्मिकः रामेण चोपशयितं स चोपशयितः कृति १८ उपस्थितो गुरुं रामो रामेणोपस्थि
 तो गुरुः रामेणोपस्थितं चैव मनुक्तमपि बुध्यतां १९ रामेणोपाश्रितं नित्यं रामश्चापा
 श्रितं गुरुं रामेण गुरुनक्तनचिरं गुरु रूपाश्रितं २० वनमध्वषितो रामो रामेण धुषि
 तं वनं रामेण धुषितं चैव बोधव्यमुन्नमंजने २१ उपजातः सुतः पित्रा चोपजातः सुत
 पिता उपजीतं च पित्रेति सर्वत्राप्रतिबुध्यता २२ वानरो वृक्षमारुहः आरुहं वानरोक्त
 रै आरुहो वानरेण सौरसाले फलसंयुतः २३ सीतानुजीर्णो रामेण सातुजीर्णो वि
 ध्यासती अतुजीर्णचरामेण त्रिषुरुपमिदं न वेत् २४ त्रिष्वदिकर्मपाथोपचुक्तं राम
 भूनुजा प्रभुक्तश्चोदनं रामः प्रभुक्तं वरमोदनं २५ अकर्मकास्तुत्यनोवर्तते कर्त्त
 तावयो शुभ्रानदीचशरदीशुभ्रं घनघेतुदारुतं २६ अथ कर्त्तरिकथ्यते कृतः संप्रतिकेन च

राम
११

दत्ता ३ मध्वानंदो मात्राकांक्षापक्षे कतिपया भवे दधि आस्ते मधु मूलं मधु मूलं दइ
 दशाः ४ वेति। त्यादौ पराकृतं बरो हित्वं पथापक्षे दध्यास्ते मध्वनुतमं पूजानुकोपमा
 त्राकांक्षापक्षे कतिपया भवेत् दधि आस्ते मधु मूलं मधु मूलं दइ दशाः ५ मातः आकां
 क्षतमिदं कर्तव्योदकं भवेत् यणो मयो हे भवतः इति पक्षे निगद्यते दध्यास्ते सममध्व
 त्रजानक्यजातिसंप्रतं मध्वानंदो मात्राकांक्षा इति पक्षे चतुष्टयं ७ चपने चपने चैव न
 यकः पावकस्तथा तवे परमसीतादौ तयोदकमुपस्थितं ८ एतद्विरसि सीतादीं परम
 कौरो विजते तवैषा एमसीतैव तयतवौदनं ९ सति रिते त्यादिकेषु चर्द्धं भवति निश्चितं
 रामाग्रतस्तु सीतास्ति दधीदं जानकीहिते १० मधुतमं बध्वं कृष्णं तु नृणां ताविहयमः
 आभाहकार इत्यादौ सवर्णो दीर्घ उच्यते ११ मित्रविरतिष्ट विमो निसोऽपतपः क
 तं इत्यादौ अपि सर्वत्र नदां त्यमभाषतः १२ परति च विष्णु इह इत्यादौ लोपमिष्यते
 विकल्पेन पपेते च भवेद्विष्णु विहेत्यपि १३ इष्वदर्थं कुशरं स कादेशो कोलमिष्यते

इति सुब्रह्मसंहितायां दशमोऽध्यायः
 इति सुब्रह्मसंहितायां दशमोऽध्यायः

पं.
च.
१८

18

तुज्जानीभेजंतिद्वित्वमेवहि कुडः १३ चसुखप्रजनेतितत्परं ३१ चचिचिचवर्ज
चलकारेचतपापरे पररुपंतकारस्याकथ्यतेचतदुदाहति ३८ रामतचुरतिस्त्रीमांस्तच्छ
वंतकदाचनतजातंतज्जकारेणारीकातचकारच ३९ तडीतोविष्वतद्वोकतल्लकारश्च
तिडीकुल्लघुएवसर्वत्रबोधयामनुक्तंमपिबालकैः ४० तकारस्पष्टोतस्पष्टकौरो
विंदुसंयुतः तच्छ्रयोर्जीपतेतिल्यंकप्यते तदुदाहति ४१ श्रीमांश्चरतिरामोपंभ
वांश्चादयतिद्विषः चकारैविंदुसंयुक्तः ४२ चोश्चनिगयते ४३ भवांशीकतेरामोभ
षोष्कुरुएवहितथयोश्चसकारः स्याद्भवांस्तसितसागेरं ४४ प्रशाशितोतिनाऽत्रस
निषेधाज्जंथकारिणोभवाज्जेतेप्रभृतिषुशेतुकुपसेचपूर्वत ४५ भवान्स्त्रिया
कडह्यत्रनचसेतुग्विधीयतेएत्वरुससीत्यादौमौनुस्वारोविधीयते ४६ त्वंकरावि
प्रभृतिषुविकल्पाद्वर्गपंचमं त्वंयतेन्यादिषु द्वित्वंविभाषांस्त्रिनासिकं ४७ तव
र्गस्यलकारेचपररुपंविधीयतेततलेनातिरिपेः सैन्यंभवांलिखतिसोपतं ४८ कृष्ण
ति३अविसर्गसंज्ञां जीरां संज्ञां रामश्चातेविदंरामस्याहुएवैः ममोदतेरामस्तरावै

चक्रयोः ५० नक्षत्रयोः ५१

राम
१८

रित्यादौ कस्यचिन्मतेन संघोरिति जानीहि यं जनसंघं रुच्यते २१ वर्गप्रथमवर्णा नांपदं ता
 नां तातीयकाः पोषवत्सुखरेचैव भवति न हि संघः २२ पंचमैर्यं च नास्युत्तरी पाचेति ति
 षितं आदौ षट्सिति षट् दातावनतीनगरी विना स्तोत्रं च पदा तस्य ऽवर्गस्य पोगतः ष
 सवत्सुः षण्मनगर्षः षस्मा मन्तमिदं भवेत् सौभाग्ये मार्गस्यैव मोवागे जीषु सत्तमः २३ अ
 जलाः षडताः शब्दाः स्तुतं स्यादनुत्तमं वास्वाग्मी तु चारुवाग्मी तन्मात्रं वा ऽत्रात्रमे
 वचः ३ तद्विद्या रामतन्निपातमीरामतन्मयः अत्रात्रंगतवा ऽत्रात्रमेवं सर्वत्र
 बुध्वांतां ३४ हुकारे स्याच्चतुर्थं वागमवाग्पास्य संघुता अस्योषधप्रवृत्तं संतिनहं
 वाऽपितद्विः ३५ शाकारे वा ऽकारस्य ऽमवाग्मी मन्नापुता मचैः सारामवदे
 षातच्छचारत्यच्छततथा ३६ वाक्श्लेतराणामवाक् इतरातिश्लोकश्चतथै
 वहिषद्वैशकाश्च सर्वप्रतिपः शब्दिकसत्तमैः ३७ स्वरैः ह्येतीं जानीहि रामवाग
 तिको मलावागुष्माश्वराब्धेष्वावो जाषामधुरातत् ३८ अर्जयैर्वदिति वरि
 तदिति वागतिस्त्वयं एवं बोधव्यस्तस्मिन्नुक्रमेण बालकैः ३९ हुस्वापधा

पु.
च.
१२

19

वित्यादौरेफएवहि विसुरमयतिस्वात्तमित्यादौरेफलुग्भवेत् ६२ सर्वस्वरस्परीर्घस्त्वमेव
सर्वत्रबुध्यतां रेफप्रकृतिशब्दानां विशेषोदृश्येत यथा ६३ आतर्याहि पुनर्याहि प्रातर्याहि
गृहं प्रति धातर्गलपुनर्गलुरामोयातीति नेदनाक ६४ रामोत्रपुनरत्रेति विशेषषष्ठिश्चिंत्य
तान्महान् हरीरोचित्प्रकृतिखुरेफलोपयदानवेत् ६५ रामोरम्पत्वनं जग्मे विसोरोचि।
प्रदीयते गौरमात्तादिबोधव्यपरत्वाच्चमनोरथा ६६ व्यंजने चैव सपरोलोपराववि
राजते रामोनन्समासेतुकप्रत्ययपरेनहि ६७ असोरामोप्यनेषः सराषकः श्रसकः
सहि ग्रंथस्य गौरवमिथ्यामयानोक्तसविस्तरं ६८ इति श्रीप्रबोधचंद्रिकायां कृतौ वै
जलभूषणे एषा विशेषस्तु नगासमाज्ञासंधिचंद्रिका ६९ इति श्रीप्रबोधचंद्रिकायां
परिपूर्णा शुभमस्तु मंगलं

175

१८

कारोपथारामश्चरतिकाननंरामश्चापामापुस्तुइत्यादिस्वयिमुह्यतां ५१ ठेवकाश्वपथाराम
 हीकःविशारदःरामश्चाकुरुश्वात्रकरवयोःयफयोस्तथा वकारोबिपथारामश्चरतिमुकतमस
 त् ५२ बहष्कतं चतुष्कोशमत्रनित्यंषतिरस्करोतिवासत्वंकांस्कानाः॥मेडितेसुटः ५३ उत्तंचाः॥
 कारोरयोर्मध्येयथारामोत्रवर्धते अंतरत्रपुनरत्रप्रातरत्रनविद्यते ५४ रामोरुसतिरामो
 यमित्यादौचोत्वमिष्यते रामआयातिनगरंश्रीरामइहतिष्ठति ५५ रामउन्नमसौनाग्योरा
 मस्तुछतिमांघ्रतं रामस्तुकारसुनगोरामएतिबनाहं ५६ रामउधत्यरहितइत्यादौलुगि
 धीयते मतेचकथ्यविद्यत्वरामायेतिचतः ५७ रामायाः॥यांतिसदनंरामायातिनिजाल
 पं इत्यादौलोपइवस्याङ्गोत्थादिषुषुवं ५८ स्वरंभोअत्रनोयत्रनगोइहनगोयिहि
 अघोरहिअघोयेहिनवान्निहिविनाषया ५९ नगवन्नत्रनगवांतीमदघ्ननेहमंदरं हरि
 रत्रविष्मुरसामित्यादौरेफएवहि ६० ममांत्तारमतेरामोहरीरामोस्तिमानसे अघोअव
 तिनालोपःकार्यंनोकुठसांघ्रतं ६१ श्रीहरिगच्छतित्यादौरेफेरवविधीयते हरिरत्रविष्म